

الگوی رفتاری حضرت خدیجه کبری علیها السلام در ارتباط با همسررداری

ثریا شاعیدی^۱

چکیده

لزوم شناخت الگوی کامل در تعاملات رفتاری همسران، موجب استحکام و بالندگی مهم‌ترین نهاد جامعه، یعنی خانواده می‌شود. در این گستره، حضرت ام‌المؤمنین خدیجه کبری علیها السلام به عنوان یکی از بهترین الگوها معرفی می‌شود. سیره ایشان در رابطه با همسر، معرف معیار ارزشی در این موضوع است. در این خصوص، از منابع تاریخی-روایی به شیوه کتابخانه‌ای بهره برده شده و از روش توصیفی-تحلیلی، در ارائه مطالب، کمک گرفته شده است. در سیره رفتاری آن حضرت، یافته‌هایی چون درایت، نواندیشی و معنویت جویی، از مهم‌ترین اصول ارزشی در انتخاب شریک و همراه زندگی است. نیکو شوهررداری کردن در هنگام بروز سختی‌ها و برقراری روابط کلامی مورد علاقه با همسر، فرزندپروری، اطاعت‌پذیری و نگرش ارزش‌مدارانه نسبت به همسر، نمونه‌هایی از جلوه‌های بارز همسررداری خدیجه کبری علیها السلام است.

واژه‌های کلیدی: خدیجه کبری علیها السلام، الگو، رفتار، ارتباط، همسررداری

۱. طلبه سطح ۳ تفسیر و علوم قرآن جامعه الزهراء علیها السلام

مقدمه

یکی از ابعاد مهم و اثرگذار در سبک زندگی اسلامی - که سهم والایی در نشاط و استحکام خانواده و در نتیجه، اجتماع بشری دارد - شیوه شوهرداری بانوان است؛ همان طور که پیامبر ﷺ فرمودند: «جِهَادُ الْمَرْأَةِ حُسْنُ التَّبَعْلِ؛ جهاد زن، خوب شوهرداری کردن است». (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۹، ص ۳۷۰)، لذا یکی از برنامه‌های تربیتی اسلام، آموزش سبک شوهرداری به بانوان است. امروزه بسیاری از اختلافات، ناهنجاری‌ها و مشاجراتی که طعم زندگی را به کام زن و شوهر و فرزندان‌شان تلخ می‌کند، نداشتن الگوی کامل برای اداره صحیح خانواده است.

اگر جامعه‌ای بخواهد زندگی مشترکی را با شالوده‌های متین و نامتزلزل بنا نماید، باید الگوی برتر رفتار زن با شوهر در خانواده را بشناسد و سپس آن را سرمشق خویش قرار دهد و در جهت همانند شدن با آن الگو، بکوشد.

خدیجه علیها السلام در طول ۲۵ سال زندگی مشترک، به عنوان اولین زن تشکیل دهنده خانواده مسلمان، کوشید تا با رعایت حقوق و آداب همسررداری، نهایت تلاش خویش را برای کسب خشنودی همسر و سازگاری با وی، به عمل آورد.

این نوشته، نگاهی است نو و زنده به سیره درخشان و الهام بخش خدیجه علیها السلام همسر و همراه آرمان‌های پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم، در فضایی آکنده از تعصب کور جاهلی و پیروی از رهبران تاریک فکر و ستم‌پیشه، که سمبل معنویت و اخلاق می‌شود و مردم روزگارش او را پاک منش و پاک روش نام می‌نهند.

بدون تردید، مهم‌ترین فراز زندگانی حضرت خدیجه علیها السلام، پیوند ایشان با حضرت محمد صلی الله علیه و آله و سلم بود. ازدواج آن بانوی عاقله و کامله با پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله و سلم و حمایت‌ها و پشتیبانی‌های بی‌دریغ ایشان از آن حضرت، نقطه عطفی در تاریخ اسلام است که حضرت خدیجه علیها السلام را در شمار برترین زنان تاریخ ساز قرار می‌دهد. در روایتی، رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم ایشان را «صدیقه امت اسلامی» نامیدند: «هذه صدیقة امتی». (ابن کثیر، ۱۴۱۹ق، ج ۲، ص ۶۲)؛ به همین دلیل نوشتار حاضر، با هدف درس‌آموختن و الگوگرفتن از سبک شوهرداری پُر جاذبه حضرت خدیجه علیها السلام برای دختران و زنان کمال طلب و روشن فکر تدوین شده است و چگونگی رفتار و زندگی مشترک خدیجه علیها السلام با پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم، به عنوان رهبر امت اسلامی، سؤال اصلی پژوهش حاضر است. در راستای موضوع مقاله، محققان

پژوهش‌های فراوانی انجام داده‌اند، از آثار مستقل درباره خدیجه کبری علیها السلام می‌توان به کتاب فروغ آسمان حجاز، نوشته علی کرمی فریدنی (۱۳۸۲) اشاره نمود که در یکی از بخش‌های کتاب خود، به سه دهه زندگی و دغدغه‌های مشترک آن حضرت پرداخته است. استاد حسین تهرانی (۱۳۹۲) نیز در کتاب خصائص ام المؤمنین خدیجه الکبری علیها السلام، با ذکر ویژگی‌های وی، همانند حسن رفتار با همسر، راستی و درستی، مقاومت و صبوری، به بررسی شخصیت آن بانوی بافضیلت پرداخته است. افزون بر کتاب‌های یاد شده، به مقاله ویژگی‌های رفتاری حضرت خدیجه علیها السلام نسبت به پیامبر صلی الله علیه و آله، تألیف مؤسسه سبطین نیز می‌توان اشاره کرد. با این حال هیچ‌یک از این پژوهش‌ها، نگاه مستقلی به الگوی رفتاری حضرت خدیجه علیها السلام در همسرداری ندارند، اما تحقیق حاضر، با ذکر نمونه‌هایی از آیین همسرداری آن بانوی بافضیلت، در پی ارائه الگوی صحیح همسری، برای ایجاد روابط سالم و سازنده است.

جلوه‌های سبک همسرداری حضرت خدیجه علیها السلام

۱. داشتن معیارهای الهی در ازدواج

گزینش صحیح همسر مبتنی بر آموزه‌های دینی، به تشکیل خانواده‌ای پایدار می‌انجامد. در پیوند دو انسان، اهداف و انگیزه‌ها برای زندگی مشترک، متفاوت است. داشتن انگیزه‌ای الهی و معنوی، و نه احساسی و مادی، از نکاتی است که در متون دینی بر آن تأکید شده است؛ چراکه این امر، تأثیرانکارناپذیری بر موفقیت و تداوم پیوند زوجین دارد. هدف برخی، مادی و رسیدن به جاذبه‌های ظاهری است و در اندیشه پاسخ‌گویی به نیاز جسم هستند، اما برخی دیگر در اندیشه جاذبه‌های معنوی و یافتن مونسی امین برای پیمایش راه کمال و سعادت هستند.

ازدواج از دیدگاه اندیشمندان معنوی‌گرا، پاسخی است به نیازهای روحی و روانی و عاطفی انسان؛ قرآن کریم نیز در این باره می‌فرماید:

«وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ»؛ «و از نشانه‌های او اینکه همسرانی از جنس خودتان برای شما آفرید تا در کنار آنان آرامش یابید، و در میانتان مودت و رحمت قرار داد؛ در این، نشانه‌هایی است برای گروهی که تفکر می‌کنند». (روم: ۲۱)

از بالاترین فضائل حضرت خدیجه علیها السلام می‌توان به اندیشه بلند و بصیرت عمیق ایشان اشاره کرد که در مراسم خواستگاری اش، خطاب به حضرت محمد صلی الله علیه و آله، ملاک و معیار اصولی خود را این چنین معرفی می‌کند:

«يَا بَنَ عَمٍّ! إِنِّي قَدْ رَغَبْتُ فِيكَ لِقِرَائَتِكَ مِنِّي وَشَرَفِكَ فِي قَوْمِكَ وَأَمَانَتِكَ عِنْدَهُمْ وَحُسْنِ خُلُقِكَ وَصِدْقِ حَدِيثِكَ؛ ای پسرعمو! من به خاطر خویشاوندی‌ات با من و شرف و امانتداری‌ات در میان قوم خود و به جهت اخلاق نیک و راستگویی‌ات، به تو تمایل پیدا کردم». (ابن هشام، ۱۳۶۱، ج ۱، ص ۲۰۱؛ طبری، ۱۴۰۳، ج ۱، ص ۵۲۱ و اربلی، ۱۴۰۱، ج ۱، ص ۵۰۹)

به گواهی تاریخ، انگیزه‌های خردگرایانه و نوگرایانه خدیجه علیها السلام برای انتخاب شریک و همتای زندگی، ایمان و آگاهی ژرف به تقوا و پاکدامنی و نجابت محمد امین صلی الله علیه و آله و آینده درخشان او بود و هرگز این اصول و ارزش‌ها، در زندگی پُر از فراز و نشیب او و توفان تاریک اندیشی روزگار، تابع احساسات و دستخوش آفت‌ها نشد.

گزینش شگفت و سرنوشت ساز بانوی بادرایت قریش، ناشی از بینش و منش پاک و استوار بود؛ به حدی که در پاسخ به گروهی از زنان قریش فرمود:

«ای زنان! شنیده‌ام شوهران شما و خودتان در مورد ازدواج من با محمد صلی الله علیه و آله خرده گرفته‌اید و عیب جویی می‌کنید. من از خود شما می‌پرسم، آیا در میان شما، فردی مانند محمد صلی الله علیه و آله وجود دارد؟ آیا در شام و مکه و اطراف آن، شخصیتی بسان ایشان در فضائل و اخلاق نیک سراغ دارید؟ من به خاطر این ویژگی‌ها با او ازدواج کردم و چیزهایی از او دیده‌ام که بسیار عالی است». (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۶، ص ۸۱)

امام صادق علیه السلام در مورد انگیزه آن بانوی بافضیلت و معنویت، در پیوند با پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «خدیجه همان بانویی است که به خاطر کمال جویی و آینده‌نگری، خود را به همسری پیامبری آزاد درآورد؛ چراکه پرتوی از نویدها و بشارت‌های کتاب‌های آسمانی پیشین را از زبان دانایان و پارسایان روزگار خویش، در وصف محمد صلی الله علیه و آله شنیده بود». (حمیری، ۱۴۰۵، ص ۳۲۵)

ملاک و معیار خدیجه علیها السلام در انتخاب محمد صلی الله علیه و آله به همسری و ادامه زندگی با او، مخالف معیارهای نظام اشرافی مکه - و حتی زندگی خانواده‌های معمولی - بود و زندگی خدیجه علیها السلام در

گذر از رفاه به فقر، فقط قابل تحلیل با عشق خالص خدیجه علیها السلام به محمد صلی الله علیه و آله بود و آن هم نه عشق وصال، بلکه عشقی تشنگی افزا و معرفت افزون. (زرگری نژاد، ۱۳۷۸، ص ۲۸۹)

یک معیار ارزشی و خداپسندانه، راز موفقیت و کامیابی در بنا نهادن نهاد متعالی خانواده است که مسیر زندگی را از ریشه و بنیان دگرگون می کند و زوجین را به اوج تعالی می رساند.

روابط عاطفی متقابل

در نگرش اسلامی، یکی از شاخص های مثبت همسری، ارتباط عاطفی است. زن و مرد به گونه ای آفریده شده اند که به صورت زیستی و طبیعی، دارای گرایش و میل به روابط احساسی و عاطفی با یکدیگر هستند؛ از آن رو که این روابط در ارتقای سلامت روحی و پرورش استعداد های تربیتی آنان بسیار مؤثر و در کاهش اضطراب ها و آشفتگی ها نقش اساسی دارد. خداوند حکیم در ضمن آیاتی (اعراف: ۱۸۹ و روم: ۲۱) از قرآن کریم، یکی از اهداف تشکیل خانواده را پیوند مودّت و رحمت بیان نموده است. در روایات ائمه معصومین علیهم السلام، زنی ستوده شده است که یار و یاور شوهرش باشد و روزگار را علیه او نشوراند (طبرسی، ۱۴۱۲ق، ص ۱۹۹) و در تنگنا های روحی، همدم و مونس او باشد. چنین زنی از کارگزاران الهی شمرده شده است. (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۲۰، ص ۳۱)

مودّت و رحمت میان زن و شوهر، مقوله ای دوطرفه است؛ بدین معنا که هر یک از زن و مرد، در ژرفای وجود خویش، به مهربانی از جانب دیگری نیاز دارند و این نیاز تنها با تشکیل خانواده و آمیزش آن دو برآورده می شود. پس در تشکیل خانواده، تنها رفع نیاز جنسی، مطلوب نیست؛ بلکه افزون بر رفع نیاز، نوعی نیاز به احسان و عطوفت از سوی همسران نسبت به همدیگر وجود دارد و هر دو از این رفع نیاز، احساس شادمانی می کنند، بی آنکه هرگونه تلاش و تحمل رنج در این راه، بتواند آنان را دچار خستگی کند. (سید حسین هاشمی، ۱۳۸۵، «قرآن و کارکردهای نهاد خانواده»، فصلنامه پژوهش های قرآنی، ش ۴۸، ص ۸۸)

در تفسیر آیه ۲۱ سوره روم می گوید:

«ازدواج مبادله روح با روح و عقد ازدواج، پیمان مودّت و رحمت است، نه مالک

شدن جسم بر جان». (مغنیه، ۱۴۲۴، ج ۶، ص ۱۳۶)

بر همین اساس، سرآغاز زندگی مشترک خدیجه علیها السلام و محمد صلی الله علیه و آله، همسان با آیات الهی، تبلور و

درخشندگی فراوانی پیدا کرده بود و هرروز زیبایی و لطافت بیشتری به خود می‌گرفت؛ چراکه آنان در فضایی زندگی مشترک را آغاز کرده بودند که لبریز از عشق و معرفت و خداپرستی و نوع دوستی بود و در کران تا کران آن، مهر و عطوفت و ارزش‌های دل‌انگیز اخلاقی موج می‌زد.

و در جایی دیگر، نویسنده عربی زبان کتاب *فاطمه الزهرا (علیها السلام)* و ترفی غمد در این مورد می‌نویسد: زندگی خدیجه (علیها السلام) در کنار محمد، به مدت ۲۵ سال و توأم با عشق بود و در این مدت، میان آن دو أخذ و عطا بود، اما نه احساس عطا (بخشش) از دو طرف، بلکه احساس گرفتن از یکدیگر و رسیدن به ارزشی والا و فوق تصور. احساس خاص خدیجه (علیها السلام) در عطای عشق به محمد (صلی الله علیه و آله)، عشقی بود که همه خوشبختی در آن نهفته بود و نیز هنگام بخشیدن ثروتش به محمد (صلی الله علیه و آله)، احساس خدیجه (علیها السلام) گرفتن هدایت از محمد (صلی الله علیه و آله) و برتری این هدایت از تمامی گنج‌های زمین بود. (کنانی، ۱۳۹۹، ص ۱۰۰)

به راستی شیفتگی و دلدادگی خالصانه، این دو انسان نمونه را - که از نظر شرایط زندگی به طور کامل با هم تفاوت داشتند - به هم نزدیک ساخت و مهر و معنویت وصف ناپذیری را میان آنان پدید آورد که همواره در تاریخ اسلام از این زوج کمال یافته، به عنوان دو اسطوره عاشقی یاد می‌شود.

۲. الگوی روابط کلامی با همسر

یکی از برنامه‌های تربیتی اسلام، آموزش آیین شوهرداری به بانوان است. برقراری ارتباط مؤثر همسران با یکدیگر، نیازمند به کار بستن مهارت گفتگو و تعاملات کلامی است. فقدان این مهم در روابط زوجین، خواه بر اثر نادانی یا ناتوانی، موجب سردی و بی‌اثر بودن یا قطع روابط و گاه بروز تنش‌ها و درگیری‌ها می‌شود. اگر به آمار اختلافات خانوادگی و طلاق و ناهنجاری‌های زندگی زناشویی توجه شود، بخش قابل توجهی از این مشکلات، به رفتارهای بانوان و دختران جوان برمی‌گردد که این همه به دلیل عدم توجه و ناآگاهی به حقوق شوهران و رعایت نکردن آداب معاشرت است. با مراجعه به متون دینی، درمی‌یابیم که قرآن کریم برای شیوه بیان و گفتگو، الگوهای ارائه کرده است؛ از جمله، قول معروف، قول سدید، قول لئین، قول کریم و قول احسن را می‌توان نام برد؛ همچنان‌که کلام باید مستدل، پسندیده، نرم، زیبا و بزرگووارانه باشد و بهترین‌ها گفته شود. در متون قرآنی، به گزاره‌ها و مضامین فراوانی برمی‌خوریم که از توجه عمیق اسلام به شیوه روابط

میان زوجین حکایت دارند؛ سفارش مردان به معاشرت نیکو با همسران، در آیه شریفه «وَعَاشِرُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ» (نساء: ۱۹) پدیدار می‌شود. خداوند سبحان در آیه شریفه، دستور معاشرت شایسته و رفتار انسانی مناسب با زنان را صادر کرده است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۳، ص ۳۲۰)؛ همچنان که با مراجعه به سیره معصومین علیهم‌السلام دانسته می‌شود، طرح سخنان شایسته و مورد علاقه همسر، از مهم‌ترین شیوه‌های جلب محبت و سازگاری بین زوجین است. حضرت امیرالمؤمنین علیه‌السلام می‌فرماید: «فَدَارِهَا عَلَى كُلِّ حَالٍ وَ أَحْسِنِ الصُّحْبَةَ لَهَا فَيَصْفُو عَيْشُكَ؛ همیشه با همسرت مدارا کن و خوب مصاحبت کن تا عیش تو صاف، نیکو و غیرمکدر باشد». (طبرسی، ۱۳۷۰، ص ۲۱۸)

در مقابل، بی‌مهری و زیاده‌گویی در انتقادهای و سرزنش‌ها، موجب سستی پیوندها و سردی روابط می‌شود. امام صادق علیه‌السلام نیز در این باره می‌فرماید: «أَيُّمَا امْرَأَةٍ قَالَتْ لِرَجُلٍ مَا رَأَيْتُ مِنْكَ خَيْرًا قَطُّ فَقَدْ حَبَطَ عَمَلُهَا؛ هر زنی که به شوهرش بگوید: من از تو هرگز خیری ندیده‌ام، همه اعمالش باطل می‌شود». (همان، ص ۲۱۶)

راز شگفتی‌آفرین زندگی حضرت خدیجه علیها‌السلام با پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم آنجا نمایان می‌شود که با نهایت ادب و تواضع، خدیجه علیها‌السلام خطاب به همسر محبوبش عرضه می‌دارد: «به خانه‌ات درآی که خانه من، خانه توست و من کنیز تو هستم». (بحارالانوار، ج ۱۷، ص ۳۰۹) عشق و علاقه خدیجه علیها‌السلام به رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم یک طرفه نبود، بلکه محبت دوجانبه بود. این واقعیت را ابوطالب علیه‌السلام در خطبه عقد، چنین بیان کرد: «وله في الخديجة رغبة ولها فيه رغبة». (کتاب النکاح، ۱۴۰۷، ج ۹)

آن حضرت، بانویی راست‌گفتار و درست‌کردار بود؛ از این رو پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم از او تعبیر به «صدیقه» می‌کرد و حضرت خدیجه علیها‌السلام این چنین آیین شوهرداری را نیکو به مرحله اجرا گذاشت.

۳. الگوی توافق با همسر در تربیت فرزند

از منظر پیشوایان دین، اساسی‌ترین و در عین حال پرمسئولیت‌ترین وظیفه زن، «شوهرداری و فرزندپروری» است؛ زیرا زن مظهر جمال و ربوبیت الهی و رکن اساسی در تعلیم و تربیت است. اگر زنان به این منزلت واقف باشند، فرآیند تربیتی جامعه، سالم مانده و به خوبی پیش می‌رود. بدون اغراق، محیط خانه برای زن، میدان جهاد کبیر و پایگاه بزرگ مبارزه است؛ جهاد در راه ساختن یک

جامعه فعال و بانشاط و مبارزه با تمام عوامل ضعف و فساد و عقب ماندگی. همچنان که عقب ماندگی هر جامعه، نتیجه بیماری های روحی - روانی و انحرافات اخلاقی زشت افراد همان جامعه است. یکی از روان شناسان غربی معتقد است: پیروی از اصول تربیت فرزند متعالی، کاری طاقت فرساست، ولی نباید ناامید شد؛ هیچ انسانی کامل نیست و در ضمن، سعی در برقراری یک ارتباط کلیشه ای و کنترل شده، ممکن است بین والدین و فرزندان فاصله بیندازد. از طرفی نداشتن هدف تربیتی نیز به شدت به این رابطه لطمه می زند و گاه حتی آن را خراب می کند؛ برای همین، لازم است که گاه گاهی به طور اساسی وضعیت تربیت فرزند و زندگی خانوادگی مرور شود. می بایست هدف ها منتقدانه، با واقعیت مقایسه شود. برای رسیدن به نتیجه مطلوب، بهتر است هردو (پدر و مادر) باهم و دور از چشم فرزندان، به گفتگو بنشینند؛ چون کسی که به تنهایی فرزندش را تربیت می کند، نمی تواند به تمام جوانب اشراف داشته باشد و حتماً نکات مهمی را از قلم می اندازد و نیز، در ارتباط تنگاتنگ با فرزند، فرد در شناخت کمبودهای خود ناتوان است. (داگمارف گرام، ۱۳۹۱)

روان شناسان معتقدند انحراف های رفتاری نوجوانان و جوانان، ریشه در اختلاف سلیقه والدین در تربیت آنان دارد. همچنین بسیاری از وسواس ها و تعارض ها در دوران بزرگسالی، به علت روش تربیتی نادرست پدر و مادر و توافق نداشتن آنان در تربیت فرزندان عنوان شده است.

بدون تردید، مادر به عنوان مؤثرترین عامل وراثتی و محیطی در پرورش و رشد شخصیت کودک، نقش بسزایی دارد. حضرت خدیجه علیها السلام علاوه بر اینکه به نص قرآن، مادر روحانی مؤمنین است، به عنوان مادری باایمان و شایسته، فرزندان صالح و پاکی را برای پیامبر خدا صلی الله علیه و آله تربیت نمود. وی فرزندان را برای حضرت رسول صلی الله علیه و آله به دنیا آورد و در دامن پُرمهر خویش پرورش داد که در میان آنان حضرت فاطمه علیها السلام از جایگاه خاصی برخوردار است؛ بزرگ بانویی که پیشوایان اسلام، از نسل او پدید آمدند. حضرت خدیجه علیها السلام در مورد آینده دختر خردسال خویش دغدغه هایی داشتند و خطاب به همسر بزرگوارشان، این چنین بیان نمودند:

یا رسول الله صلی الله علیه و آله، این دختر من - با اشاره به حضرت فاطمه علیها السلام - بعد از من غریب و تنها خواهد شد؛ مبادا کسی از زنان قریش او را آزار برساند، مبادا کسی به صورتش سیلی بزند، مبادا کسی صدای خود را بر روی او بلند کند، مبادا کسی با او رفتار تند و خشن داشته باشد. (حائری مازندرانی، ۱۳۸۵، ج ۲، ص ۳۳۴)

به گفته نویسندگان و مورخان، خدیجه علیها السلام برترین همسر برای بزرگ‌ترین مرد بوده و زندگی آنان سرشار از محبت و عشق صادقانه و وفاداری کامل و اخلاصی متقابل بود و دارای فرزندان صالح - دختر و پسر - بودند که روزی خداوند بر ایشان است. (عبدالعال، ۱۴۰۷، ص ۶۹)

از والاترین امتیازات برای خدیجه علیها السلام همین بس که رویشگاه پاک و پاکیزه برترین نسل و شریف‌ترین تبار جامعه بشریت شد و خداوند، تنها او را لایق مادری برترین دخت بهشت، حضرت فاطمه علیها السلام قرار داد.

۴. اطاعت‌پذیری زن از شوهر

در رویکرد قرآنی، تفکیک نقش‌ها و اطاعت‌پذیری زن در برابر مرد، در پیوند زوجیت، از یک سو بر تفاوت‌های طبیعی و از سوی دیگر، بر پایه دستورهای فقهی و اخلاقی استوار است که در حقوق و تکالیفی که آن دو در قبال یکدیگر دارند، پدیدار می‌شود. به صراحت می‌توان گفت این نوع اطاعت‌پذیری که ناشی از ویژگی‌های طبیعی و زیستی - روانی است، براساس توانایی‌ها و نیازمندی‌هاست و نمی‌تواند دلیلی بر ارزشمندی و فضیلت یک جنس بر جنس دیگر و تحقیر دیگری باشد. ایفای نقش‌ها در جایگاه همسری، به زن و مرد احساس رضایت و کمال می‌دهد؛ بنابراین اسلام، در پی ارائه الگویی درست از همسری، برای ایجاد روابط سالم و سازنده است.

«فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ»؛ پس زنان صالح، زنانی هستند که متواضع‌اند، و در غیاب (همسر خود) اسرار و حقوق او را، در مقابل حقوقی که خدا برای آنان قرار داده، حفظ می‌کنند. (نساء: ۳۴)

جمله «فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ» لحن و تعبیری توصیفی دارد، نه امری و دستوری؛ در واقع حکم، مربوط به شئون همسری و چگونگی روابط در خانواده است و می‌فرماید زنان صالح، باید این‌گونه باشند. یعنی همواره در اموری که به کام جویی شوهران مربوط است، بر آنان واجب است که مراعات کنند و همه چیزهایی که به حق شوهران ارتباط دارد، در غیاب آنان حفظ نمایند.

(طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۴، ص ۳۴۳)

در این آیه، خداوند سبحان، با اجلال و تکریم از زنان یاد کرده و ایشان را قیّم یا مدیر داخلی خانه معرفی کرده است و برای مردان فقط وظیفه اجرایی. خداوند در بیان مزایای زنان می‌فرماید:

زنان صالح حق‌گرا، پیوسته در طاعت الهی، پیرو پروردگار و به فرمان او، به پیمان زناشویی پایبند هستند و همواره از شوی خود فرمان می‌برند.

اطاعت زن از شوهر، خصوص زناشویی واجب است، نه به طور مطلق. در شئون زندگی نیز معیار وجوب اطاعت برای زن، هماهنگی فرمان شوهر با دین خداست و تنها در مواردی است که دستور شوهر، با دین الهی موافق باشد، وگرنه نباید پیروی کند؛ چون وی (زن) مطیع و قانت برای خداست. گفتنی است که زن می‌تواند با شرط ضمن عقد، وظایف خویش را مقید و محدود و دامنۀ حقوق و اختیارات شوهر را کوتاه سازد. (جوادی آملی، ۱۳۷۸، ج ۱۸، ص ۵۴۷-۵۴۸)

همچنین روایات متعددی بر لزوم یا مطلوبیت اطاعت زن از شوهر دلالت دارند؛ از جمله برحسب روایتی معتبر، زنی به خدمت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله رسید و از حق شوهر بر زن سؤال نمود؛ حضرت در پاسخ، اطاعت از شوهر و ترک نافرمانی او را از حقوق شوهر بر زن، به شمار آورد. (حرعاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۲۰، ص ۴۰)

حضرت خدیجه علیها السلام را می‌توان مصداق بارز این آیه شریفه برشمرد که با بذل جان و مال در راه رسول خدا صلی الله علیه و آله، با کمال اخلاص، اطاعت‌پذیری از همسر بزرگوار خود را در تاریخ بشریت جاودانه کرد. چه منطق و سندی شایسته‌تر از گواهی صادقانه و همواره پیامبر صلی الله علیه و آله بر این منش همدلانه خدیجه علیها السلام که بارها فرمود:

«والله ما اخلف لی خیرا منها، لقد آمنت بی إذ کفر الناس و آوتنی إذ رفضنی الناس و صدقتنی إذ کذبتنی الناس و رزقت منی الولد حیث حرمتهموه قالت فغدا وراح علی بها شهرا...». (ابن هشام، ۱۳۶۱، ج ۱، ص ۲۴۰ و مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۶، ص ۱۲)

نهایت حسن رفتار خدیجه علیها السلام با همسر خویش، برای بانوان مسلمان و حق‌مدار و تمام کسانی که به دنبال یک زندگی ایده‌آل هستند، می‌تواند تأثیر شگرفی در اصلاح روابط بین زوجین برای رسیدن به سعادت و خوشبختی باشد.

۵. الگوی تحمل مشکلات شوهر در زندگی

از آن رو که زن، محور خانواده قلمداد می‌شود؛ این الگو برای نهاد خانواده، به عنوان بنیاد اصلی نظام اجتماعی، اهمیتی فراوان و جایگاهی منحصر به فرد دارد. در سخت شدن شرایط زندگی

و رو آوردن گرفتاری‌ها، روحیه‌دادن و دلداری کردن زن در کنار همسر خویش، سبب فائق آمدن بر مشکلات می‌شود.

معمولاً مشکلات بیرون از خانه، بیشتر از درون خانه بوده و درگیری ذهنی مرد بیشتر است. در این میان، زن باید در کشاکش مشکلات پناهگاه مرد باشد. از طرفی، با سخنانش روحیه مرد را در برخورد بهتر با مشکلات، تقویت کند و از طرف دیگر، زمینه را برای سخن گفتن مرد از بعضی مشکلاتش، بدون سرکوفت زدن یا آیه یا س خواندن زن، یا مقایسه مرد با سایر مردان فامیل، فراهم کند. (قلی زاده، ۱۳۷۶، ص ۲۶۶)

وقتی زن، محیط خانه را از مهر و محبت آکنده سازد - که درصد بالایی از آن با گفتار نیک است - خانه به صورت مأمنی برای مرد درآمده، نشاط و امید به مرد می‌بخشد و در برخورد با مشکلات با این روش، به قدرتمندی او افزوده می‌شود؛ تا جایی که این هنر آرامش بخشی با کلام نیکو در مشکلات، از ویژگی‌های زنان شایسته به شمار می‌رود. (رشیدپور، ۱۳۸۱، ص ۷۹)

اینجا نقش بانوی دوراندیش و خردمند حجاز، بیشتر آشکار می‌شود؛ بانویی که پیش از ازدواج با پیامبر گرامی اسلام ﷺ، از امکانات رفاهی فراوانی برخوردار بود و زندگی نسبتاً آرام و بی‌دغدغه‌ای داشت، ولی در طول زندگی مشترک، انواع رنج‌ها و محرومیت‌ها را پذیرا شد. زخم زبان زنان مکه را می‌شنید و آزار و اذیت‌های مشرکان به همسر محبوبش را متحمل می‌شد. هنگام محاصره و تحریم اقتصادی در شعب ابی طالب، تمام اموال خود را برای حفظ اسلام و پیامبر اکرم ﷺ و کمک به محاصره شدگان، در نهایت ایثار و مقاومت، به مصرف رسانید.

علامه سید شرف الدین در این باره می‌نویسد:

«حضرت خدیجه رضی الله عنها در تمام طول زندگی زناشویی، شریک درد و رنج پیامبر صلی الله علیه و آله

بود؛ زیرا با مال خود، به او نیرو می‌بخشید و با گفتار و کردار نیز از او دفاع می‌نمود و به او، آنچه را که از عذاب و درد، کافران در راه رسالت نصیبش می‌کردند تسلی می‌داد». (سید شرف الدین، ۱۴۳۱، ص ۲۰)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله قبل از بعثت، در هر ماه چندبار و نیز همه ساله، ماه رمضان را در غار حرا به تفکر و عبادت خداوند می‌گذراند. (ابن ابی الحدید، ج ۲، ص ۲۰۸) و این عمل، بعد از ازدواج نیز ادامه داشت؛ لذا امام هادی علیه السلام می‌فرمود:

«پیامبر اسلام ﷺ پس از سفر تجاری شام، درآمدش را بین فقرا تقسیم کرد و بامداد هر روز، به فراز کوه حرا می‌رفت و به تماشای شگفتی‌های خلقت مشغول می‌شد و تحت تأثیر عظمت خدا قرار می‌گرفت و خدا را آن‌گونه که شایسته بود، عبادت می‌کرد». (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۶، ص ۷۶)

خدیجه علیها السلام با درک چنین روحیاتی از پیامبر ﷺ، هرگز برای او مزاحمتی ایجاد نمی‌کرد و همیشه با همدلی و همراهی، او را بدرقه می‌کرد، غذایش را توسط حضرت علی علیه السلام به بالای کوه می‌فرستاد و گاه خود نیز با حضرت همراه می‌شد. علامه مجلسی به نقل از صحاح اهل سنت می‌نویسد:

در آن ماه رمضان که پیامبر ﷺ در کوه حرا به سر می‌برد و وحی و بعثت آغاز می‌شد، حضرت علی علیه السلام و خدیجه علیها السلام و یکی از غلامان در حضورش بودند. برای نمونه، تنها یکی از این عبادت‌های پیامبر ﷺ چهل روز به درازا کشید که خدیجه علیها السلام تمام این مدت را به تنهایی گذراند. چنین عبادت‌های طولانی، به طور طبیعی می‌توانست موجب ناراحتی، دلشوره‌ها و نگرانی‌های مختلفی برای خدیجه علیها السلام شود، اما او نه تنها اعتراض نمی‌کرد، بلکه با رسول خدا ﷺ همراهی نیز می‌نمود؛ لذا پیامبر ﷺ که خود متوجه نگرانی‌های خدیجه علیها السلام بود، عمار یاسر را نزد خدیجه علیها السلام فرستاد و پیام داد که:

«ای خدیجه علیها السلام! گمان نکن کناره‌گیری من به خاطر بی‌اعتنایی به توست، بلکه پروردگارم چنین فرمود تا امر خود را اجرا کند. جز خیر و سعادت، فکر دیگری نکن. خداوند هر روز، چند بار به خاطر تو به فرشتگان بزرگش مباحثات می‌کند؛ پس وقتی شب شد، در را ببند و در بستر خود استراحت کن». (همان، ص ۷۷)

حضرت خدیجه علیها السلام با ایمان پاک و محبت خلل‌ناپذیر خود، برای محمد صلی الله علیه و آله پشتیبانی وفادار بود که زنگ غم از روح بزرگش می‌زدود و او را در همه امور تقویت می‌نمود.

۶. الگوی مالی خدیجه علیها السلام در ارتباط با همسر

مدیریت مالی خانواده، یکی از مهم‌ترین عوامل تعیین‌کننده پویایی و کیفیت روابط زناشویی و همچنین یکی از ابعاد عملکرد خانواده است که می‌تواند نقش مهمی در ثبات و تداوم کانون

خانواده ایفا کند.

قانون خلقت، برای اینکه زن و مرد را بهتر و بیشتر به یکدیگر پیوند دهد و قانون خانوادگی را - که پایه اصلی سعادت بشر است - استوارتر سازد، زن و مرد را نیازمند به یکدیگر آفریده است. اگر از جنبه مالی، مرد را نقطه اتکای زن قرار داده است؛ از جنبه آسایش روحی، زن را نقطه اتکای مرد قرار داده است. این دو نیاز مختلف، آنان را بیشتر به یکدیگر نزدیک و متحد می‌کند. (مطهری، ۱۳۷۸، ج ۱۹، ص ۲۲۹)

حضرت خدیجه علیها السلام از نظر مدیریت و ساماندهی، به ویژه در موضوع تجارت، یگانه بانوی روزگار بوده است. کمک‌های مالی حضرت خدیجه علیها السلام موجب غنای نسبی پیامبر صلی الله علیه و آله شد؛ به گونه‌ای که پیامبر صلی الله علیه و آله را بی‌نیاز ساخت. خداوند در مقام بیان نعمت‌های خود به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «خداوند تو را فقیر یافت و بی‌نیاز نمود». (ضحی: ۸) رسول خدا صلی الله علیه و آله نیز همواره می‌فرمودند: «هیچ مالی به من سود نبخشید، آن گونه که ثروت خدیجه علیها السلام به من سود بخشید». (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۹، ص ۶۳)

بنابر روایات اسلامی، پیامبر صلی الله علیه و آله از اموال خدیجه علیها السلام در راه کمک به آزادی بدهکاران، یتیمان و بینوایان استفاده می‌کرد. پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله فرمودند:

«ما أبدلني الله خيرا منها، صدقتني إذ كذبتني الناس وواستني بما لها إذ حرمني الناس، ورزقني الله الولد منها ولم يرزقني من غيره (مفید، ۱۴۱۴ق، ص ۲۱۷)؛ خدا زنی بهتر از خدیجه علیها السلام به من نداد. هنگامی که مردم تکذیب می‌کردند، او مرا تصدیق کرد و هنگامی که مردم مرا تحریم کردند، با ثروتش کمکم کرد. و خدا از او فرزندی به من داد، درحالی که از دیگر زنانم به من فرزندی نداد».

بانوی با سخاوت قریش، زمانی که از طعن‌ها و سرزنش‌های مردم راجع به همسر و الامقامش شدیداً آزرده خاطر شد، برای فیصله دادن به تمام بی‌حرمتی‌ها و بدگویی‌ها راجع به فقر و تنگدستی محمد صلی الله علیه و آله، عموی خویش «ورقه» را به حضور خواست، آنگاه تمام اموال و امکانات خود را در اختیار او قرار داد تا آنها را به عنوان هدیه، به حضور محمد صلی الله علیه و آله ببرد و به او پیام برساند که اینها هدیه‌ای است ناچیز و همه را به او بخشیدم و او می‌تواند در هر راهی که می‌پسندد، مصرف نماید. ورقه نیز

برابر دستور او، کنار کعبه آمد و در میان زمزم و مقام ابراهیم علیه السلام ایستاد و همگان را ندا داد که هان ای مردم! گواه باشید که خدیجه علیها السلام خود، تمام ثروت و چهارپایان و نیز مهریه و هدیه هایش را به محمد صلی الله علیه و آله بخشیده تا تجلیل شایسته‌ای از شأن و شخصیت او به عمل آید و در عین حال عشق و علاقه خدیجه علیها السلام را به محمد صلی الله علیه و آله بازگو کند. (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۶، ص ۲۲)

حضرت خدیجه علیها السلام، ملکه کمال یافته و مترقی قریش، با وجود داشتن اموال فراوان و موقعیت اجتماعی ویژه در رفتار و مواجهه با همسر گران قدر خود، عرضه داشتند:

«والله یا محمد صلی الله علیه و آله، ان کان مالک قلیلا فالی کثیر، ومن یسمح لک بنفسه کیف لا یسمح لک بماله، وانا ومالی وجواری و جمیع ما املک بین یدیک وفی حکمک لا امنعک منه شیئا» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۶، ص ۵۵-۵۶)؛ به خدا سوگند ای محمد صلی الله علیه و آله! اگر تو مالی نداری، من ثروت زیادی دارم و کسی که خود را در اختیار تو قرار داده است، چگونه مالش در خدمت شما نباشد؟ من و سرمایه‌ام و کنیزانم و آنچه که در اختیار دارم، از آن شماست و تحت امر شماست و هیچ منعی از طرف من نیست.»

خدیجه علیها السلام پشتیبان نهضت اقتصادی اسلامی بود که تمام مسلمانان وام‌دار ایشان هستند و نیز ایشان برای جامعه اسلامی، الگوی بیعت و پیروی با تمام توان از ولی فقیه هستند.

۷. نگرش ارزش مدارانه و تکریم شخصیت همسر

در متون دینی، عالی‌ترین شاخص‌های مثبت همسری، رعایت احترام و حفظ شخصیت همسر و خانواده اوست که ناظر به اصلاح روابط بین زوجین است.

امروزه روان‌شناسان معتقدند یکی از تفاوت‌های روان‌شناسی زن و مرد، نیاز زن به احترام و نیاز مرد به تقدیر است. وقتی مرد در رفتارش به اندیشه‌ها و احساسات همسرش توجه می‌کند، زن کاملاً مطمئن می‌شود که شوهرش برای او احترام قائل است. وقتی زن حس کند که مورد احترام شوهرش قرار گرفته، به راحتی از همسرش تقدیر می‌کند و از این طریق، یکی از نیازهای اساسی او را برآورده می‌سازد. (جان‌گری، ۱۳۷۶، ص ۱۸۸)

در آموزه‌های حیات بخش اسلام، توصیه‌های ارزشمندی به مردان و زنان درباره تکریم همسر بیان شده است. امام صادق علیه السلام درباره حفظ حرمت مرد در حریم خانواده می‌فرمایند:

«از رحمت و مغفرت پروردگار دور است زنی که شوهر خود را آزار و اذیت کند، و سعادت‌مند زنی است که شوهر خویش را اکرام و احترام کرده، اذیتش نکند و از او در تمام حالات، اطاعت و فرمان‌برداری نماید». (صدوق، ۱۴۰۶ق، ص ۵۶۱)

از طرفی، در راستای گسترش فرهنگ اسلامی و هماهنگی افراد خانواده جهت رسیدن به تعالی، برای مردان نیز در قبال همسران، وظایفی را مشخص کرده‌اند؛ به عنوان نمونه، پیامبر گرامی اسلام حضرت محمد (ص.ا.ع) درباره اکرام زن می‌فرمایند:

«کسی که زنی را به همسری انتخاب می‌کند، باید او را احترام کند و منزلت او را حفظ نماید». (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۶، ص ۳۶۳)

ابن حجر عسقلانی در وصف آن بانوی معنویت می‌نویسد:

از امتیازات خدیجه (ع.ا.س) آن بود که پیامبر (ص.ا.ع) را تکریم می‌کرد و سخن او را چه قبل و چه بعد از بعثت، تصدیق می‌نمود. هرگز با پیامبر (ص.ا.ع) درگیر نشد؛ صدایش را بلند نکرد؛ خانه را محیط امن و آرام برای آن حضرت قرار داد. وی برخلاف برخی همسران، هرگز آن حضرت را نیاززد. از این رهگذر، خداوند قصری در بهشت به آن حضرت عطا فرمود. (عسقلانی، ۱۴۰۲ق، ج ۷، ص ۱۳۸)

پانزده سال زندگی مشترک بانوی پخته و باتجربه، خدیجه (ع.ا.س) در کنار محمد (ص.ا.ع) قبل از بعثت و کشف جوهره وجودی وی در این سال‌های متمادی و شناخت خصلت‌های محمد (ص.ا.ع) در زمانی که این صفات بر مردم پنهان بود و ایمان بانو خدیجه (ع.ا.س) به همسرش و تصدیق رسالت او، بدون رسوخ کمترین تردید، به سبب عشق به همسر و شناخت او نسبت به عظمت مقام انسانی محمد (ص.ا.ع) بود. (بنت الشاطی، ۱۳۸۷ق، ص ۲۰۰)

پیامبر اسلام (ص.ا.ع) به عنوان راهنمای عالم هستی، با توجه به اخلاق عملی و رفتار آسمانی آن یار همدم و همفکر خویش، می‌فرمود:

من در زندگی مشترک، به دلیل بینش و منش م‌ترقی خدیجه (ع.ا.س) به او عشق می‌ورزیدم؛ به همین جهت، از بارگاه خدا خواستم که در سرای جاودانه نیز ما را همراه و همنشین سازد؛ «... و کنت لها عاشقا، فسألت الله أن یجمع بینی و بینها...». (حاکم نیشابوری، ۱۴۱۱ق، ج ۳، ص ۱۸۲ و بحرانی اصفهانی، ۱۳۸۲، ج ۱۱، ص ۳۹)

براساس این اندیشه پاک و مقدس، هیچ زنی را همتای خدیجه (ع.ا.س) قرار نمی‌داد:

«یثنی علیها ویفضلها علی سائر امهات المومنین ویبالغ فی تعظیمها». او را ستایش

می کرد و بر سایر همسران خود برتری می داد و در بزرگداشت و تکریم او تلاش زیادی

می نمود. (ذهبی، ۱۴۰۱ق، ج ۲، ص ۱۱۰ و بخاری، ۲۰۰۴م، ج ۷، ص ۱۰۷)

آن بانوی پاک سرشت، سمبل معنویت و قداست در بارگاه قدسیان قرار گرفت؛

به گونه ای که خداوند چندین مرتبه در روز به وجود خدیجه علیها السلام بر فرشتگان

گران مایه اش مباحثات می کند «ان الله عزوجل لیباهی بک کرام ملائکته کل یوم مرارا»

و فرشته وحی را مأمور می نماید تا به واسطه حضرت رسول صلی الله علیه و آله، حامل سلام الهی

بر خدیجه علیها السلام باشد: «هذا جبرئیل یقرئک من ربک السلام قالت خدیجة الله السلام

ومنه السلام وعلی جبرئیل السلام». (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۶، ص ۱۱)

سلام خداوند به خدیجه علیها السلام، مختص او بود و موجب امتیاز ایشان از غیر خود، به سبب بدی

نرساندن به رسول خدا صلی الله علیه و آله و خشمناک نکردن ایشان، حتی برای یک لحظه، حائز اهمیت است.

به همین مناسبت، حضرت رسول صلی الله علیه و آله در مدت حیات خدیجه علیها السلام، با زنی دیگر ازدواج نکردند؛

زیرا از نظر ایشان، مقام و مرتبه سایر همسران، با قدر و منزلت خدیجه علیها السلام برابری نمی کرد. (سیره

النبویه، ۱۴۰۵ق، ج ۱، ص ۲۰۶)

تحسین برانگیزترین امتیاز حضرت خدیجه علیها السلام را در مطرح شدن ایشان به عنوان یکی از چهار

زن برگزیده خدا در دوسرا می توان جستجو کرد. بر همین اساس، حضرت خدیجه علیها السلام در کمال

خردورزی و نگرش ارزش مدارانه، با درک درست و عمیق از روحیات رسول خدا صلی الله علیه و آله، در پی حفظ

حرمت و تکریم جایگاه همسر، سبک زندگی خود را مطلوب و همگام با ایشان می نماید.

نتیجه گیری

همسرمداری حضرت خدیجه علیها السلام، از جمله مباحثی بوده که به طور معمول در حاشیه زندگی نامه

ایشان و حضرت رسول صلی الله علیه و آله مطرح شده و تاکنون به عنوان بحث مستقل پژوهشی، بررسی نشده

است. این موضوع، حتی در آثاری در مورد سیره ایشان نیز به طور جدی پژوهشی انجام نشده

است و غالباً نویسندگان به مشهورات بسنده کرده اند. دستاورد پژوهشی مقاله حاضر، این است که

تعاملات رفتاری خدیجه کبری علیها السلام با پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به عنوان اولین خانواده مسلمان، که بر محور

آموزه‌های دینی شکل گرفته بود، می‌تواند تأثیر فراوان در تقویت یا تضعیف نهاد مهم خانواده داشته باشد. چگونگی رفتار حضرت خدیجه علیها السلام با رسول خدا صلی الله علیه و آله در زندگی مشترک، به عنوان الگویی کامل و بی‌بدیل، زمینه‌ساز استحکام روابط همسران و نشاط کانون خانواده خواهد بود. اسناد روایی و تفسیری و تاریخی، بیانگر این حقیقت است که او بانویی اندیشمند و صاحب ثروت و امکانات بود و به تجارت گسترده‌ای اشتغال داشت و پس از ایمان به راه و رسم مترقی و انسان‌پرور پیامبر آزادی، تمام آن ثروت و اعتبار و تجربه و کارایی را در اختیار پیشوای آزادی نهاد.

تجلی معیارهای الهی، از مهم‌ترین اصول ارزشی همسرگزینی ایشان در انتخاب یار و همراه زندگی است. الگوهای چوون فرزندپروری، تحمل مشکلات شوهر، طرح سخنان شایسته در مواجهه با همسر و برقراری روابط عاطفی متقابل که ناشی از محبت و مودت بین زوجین است، اطاعت‌پذیری ایشان در برابر شوهر و همچنین احترام و تکریم ارزش‌مدارانه شخصیت همسر، تنها نمونه‌هایی از سبک شوهرداری خدیجه‌کبری علیها السلام است که در معرض دید همگان قرار داد، تا نشان دهد که می‌توان از گوشه یک محیط کوچک مانند منزل و محدودترین روابط اجتماعی، مثل رابطه زن و مرد، از والاترین صفات کمالی برخوردار و بهترین و نمونه‌ترین بانوی دو جهان را به شایستگی تربیت نمود و در ادامه، می‌توان یک دین و رسالت جهانی را تقویت و موجب بالندگی هرچه بهتر آن شد و الگویی به وسعت کل جهان و تمام اعصار، برای تقویت بنیان خانواده اسلامی بنا نهاد.

فهرست منابع

* قرآن کریم

* نهج البلاغه

۱. ابن کثیر، اسماعیل بن عمر، *تفسیر القرآن العظیم*، بیروت: دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۹ق.
۲. ابن هشام، عبدالملک، *سیره النبی*، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۳۶۱.
۳. اربلی، علی بن عیسی، *کشف الغمه فی معرفه الائمه*، بیروت: دارالکتب الاسلامی، ۱۴۰۱ق.
۴. بانکی پورفرد، امیرحسین، *شردلبران (عوامل آرامش بخش و نشاط آفرین در خانواده)*، چاپ ششم، اصفهان: حدیث راه عشق، ۱۳۹۱.
۵. بحرانی اصفهانی، عبدالله بن نورالله، *عوامل العلوم والمعارف والاحوال*، قم: مؤسسه امام المهدی علیه السلام، ۱۳۸۲.
۶. بخاری، محمد بن اسماعیل، *صحیح البخاری*، قاهره: آفاق العربیه، ۲۰۰۴م.
۷. بنت الشاطی، عائشه، *موسوعه آل النبی*، بیروت: دارالکتب العربی، ۱۳۸۷ق.
۸. جوادی آملی، عبدالله، *تسنیم: تفسیر قرآن کریم*، قم: نشر اسراء، ۱۳۷۸.
۹. حاکم نیشابوری، عبدالله بن محمد، *تحقیق: عبدالقادر عطا*، بیروت: دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۱ق.
۱۰. حائری مازندرانی، محمد مهدی، *شجره طوبی*، النجف: المکتبه الحیدریه، ۱۳۸۵ق.
۱۱. حر العاملی، محمد بن حسن، *وسائل الشیعہ*، قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام، ۱۴۰۹ق.
۱۲. حمیری، عبدالملک بن هشام، *السیره النبویه*، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۵ق.
۱۳. داگمارف کرام، *آموزش آداب معاشرت به کودکان و نوجوانان*، ترجمه سپیده خلیلی، چاپ اول، بی جا: پنجره، ۱۳۹۱.
۱۴. ذهبی، محمد بن احمد، *سیر اعلام النبلاء*، بیروت: مؤسسه الرساله، ۱۴۰۱ق.
۱۵. رشیدیپور، مجید، *مراحل ازدواج در اسلام*، تهران: انتشارات انجمن اولیاء و مربیان، ۱۳۸۱.
۱۶. زرگری نژاد، غلام حسین، *تاریخ صدر اسلام*، تهران: سمت، ۱۳۷۸.
۱۷. مفید، الافصاح، ص ۲۱۷، بیروت: دارالمفید، ۱۴۱۴ق.
۱۸. صدوق، ابن بابویه، *ثواب الأعمال و عقاب الأعمال*، قم: دار الشریف الرضی، ۱۴۰۶ق.
۱۹. طباطبائی، سید محمد حسین، *المیزان فی تفسیر القرآن*، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۷ق.
۲۰. طبرسی، حسن بن فضل، *مکارم الاخلاق*، قم: شریف رضی، ۱۳۷۰.
۲۱. طبرسی، فضل بن حسن، *مکارم الاخلاق*، قم: دار الشریف الرضی، ۱۴۱۲ق.
۲۲. طبری، محمد بن جریر، *تاریخ الطبری*، بیروت: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات، ۱۴۰۳ق.
۲۳. عبدالحسین سید شرف الدین، *عقیله الوحی*، بیروت: نشر دار الاحیاء التراث النبویه، ۱۴۳۱ق.
۲۴. عبدالعال، احمد جمال، *تساء خالدهات فی القرآن الکریم*، قاهره: مکتبه الکلیات الأزهریه، ۱۴۰۷ق.
۲۵. عسقلانی، احمد بن علی، *فتح الباری*، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۲ق.

۲۶. قلی زاده، فرض الله، *ازدواج پیوندی مقدس*، بی جا، قم: انتشارات نهاوندی، ۱۳۷۶.
۲۷. قمی، عباس، *سفینه البحار*، قم: نشر اسوه، ۱۴۱۴ق.
۲۸. کرمی فریدنی، علی، *فروغ آسمان حجاز خدیجه*، قم: دفتر فرهنگی نسیم انتظار، ۱۳۸۲.
۲۹. کلینی، محمد بن یعقوب، *الکافی*، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷ق.
۳۰. گری، جان، *مردان مریخی*، *زنان ونوسی*، سید رضا نیازی، تهران: نشر پیکان، ۱۳۷۶.
۳۱. مجلسی، محمدباقر، *وسائل الشیعه*، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.
۳۲. مطهری، مرتضی، *مجموعه آثار استاد شهید مطهری*، تهران: صدرا، ۱۳۷۸.
۳۳. مغنیه محمد جواد، *الکاشف*، قم: دارالکتب الاسلامی، ۱۴۲۴ق.
۳۴. مغنیه، احمد، *سیره النبویه الشریفه*، بیروت: دار الصفوه، ۱۴۱۴ق.
۳۵. هاشمی، سیدحسین، *قرآن و کارکردهای نهاد خانواده*، فصلنامه پژوهش های قرآنی، سال دوازدهم، ش ۴۸، ۱۳۸۵.